

Verkenning verandering van waardepatronen

Maatschappelijke waarden vormen een belangrijke basis voor het werk van Rijkswaterstaat. Waarden vormen de kaders waarbinnen Rijkswaterstaat verwacht wordt te opereren. De maatschappelijke (dominante) waarden zijn echter niet stabiel en veranderen in de loop van de tijd. Zo is Rijkswaterstaat in het verleden een aantal malen geconfronteerd met nieuwe waardepatronen die zich dominant manifesteerden. Denk daarbij aan het gebied Amelisweerd waar eind jaren '70 en begin jaren '80 stevige protesten waren tegen de aanleg van de A27 vanwege de impact op de leefomgeving. Een vergelijkbare situatie ontstond in 2008 toen de plannen voor de verbreding van de A27 werden ontwikkeld.

In de huidige maatschappij zijn er interessante veranderingen in de maatschappij die duiden op een gewijzigde (publieke) waardepatroon. Er lijkt sprake te zijn van polarisering van groepen en een groot aantal bubbels met verschillende waarden. Het thema "moraliteit" wordt steeds actueler. Er is een toenemende emancipatie van minderheden zichtbaar. De 'licence to operate' van de overheid en Rijkswaterstaat wordt beperkt door de rechter. De zaak Urgenda en de uitspraak over PAS zijn hier actuele voorbeelden van. Gezondheid lijkt een waarde die door steeds meer mensen belangrijker wordt gevonden. Bovenstaande geeft aan dat waarden geen absoluut gegeven zijn maar onderhevig aan veranderingen. Alle veranderingen in de maatschappij zijn voor de strategische visie van de overheid (of overheidsorgaan) essentieel om te duiden en te doorgronden om zo de strategische slagkracht voor de organisatie te vergroten. Dat geldt ook voor veranderingen in waardepatronen.

In deze verkenning richten wij ons op het volgende inzichtsvraagstuk en bijbehorende aanpak:

Inzichtsvraag

Wat zijn de veranderingen in de waardepatronen van de afgelopen 30 jaar en wat zijn de te verwachten veranderingen in waardepatronen voor de komende 30 jaar? Hebben deze veranderingen in waardepatronen specifieke invloed op het werk van Rijkswaterstaat? Maken zij het werk makkelijker of moeilijker, of minstens zo belangrijk: anders?.

Aanpak

In deze verkenning beginnen we met de definiëring van het begrip waarden. We bekijken de waarden waar Rijkswaterstaat mee te maken had gedurende de afgelopen vier decennia en in de komende drie decennia mee te maken zal hebben. Vervolgens verkennen we veranderende waarden met mensen die vanuit hun (onderzoeks)werkveld en/of discipline bezighouden met waarden. Tenslotte halen we de rode draden uit de verschillende sporen en verrijken deze rode draden met beeld(en).

1. Definiëring begrip waarden

Definitie van waarden

Om de ontwikkeling van waarden te onderzoeken en een eenduidige uitspraak te kunnen doen over de verdere ontwikkeling van waarden in de komende 30 jaar, is het van belang een definitie te geven van 'waarden'.

Een waarde is een duurzaam grondbeginsel of ideaal waar mensen in geloven.

Zo is rechtvaardigheid een voorbeeld van een waarde. Mensen vinden dat rechtvaardigheid een ideaal is dat nagestreefd moet worden door iedereen en gaan er daardoor van uit dat iedereen handelt volgens deze waarde. Waarden geven daarmee richting aan gedrag van groepen mensen. Je kunt dan ook stellen dat de waarden die een organisatie of een groep mensen aanhangt, tot uiting komt in zijn of haar gedrag.

Waarden en normen

Waarden worden vaak in één adem genoemd met normen; 'normen en waarden'. Normen hebben een concreter karakter en zijn richtlijnen waarnaar mensen geacht worden zich te gedragen.

Normen zijn de onuitgesproken (gedrags)regels waaraan groepen mensen zich bewust en onbewust houden.

Het zijn als het ware uitwerkingen van de veel meer abstracte waarden. Een voorbeeld van een norm die een uitwerking is van de waarde rechtvaardigheid is dat ouders hun kinderen vergelijkbare straffen geven voor vergelijkbare streken.

Discussie over waarden

Vanuit de literatuur wordt duidelijk dat het lastig is algemeen gedeelde waarden vast te stellen door instituten als het SCP of het CBS. Dat komt door de veelheid van verschillende groepen die waarden met elkaar delen als wel het grote aantal waarden die er is. Als het wel lukt om op hoog abstractieniveau gedeelde waarden vast te stellen - zoals bijvoorbeeld gelijke behandeling of vrijheid van meningsuiting - dan zal de exacte betekenis en uitwerking van die waarde vervolgens per persoon of groep alsnog behoorlijk uiteen kunnen lopen.

Dat komt deels omdat waarden met elkaar kunnen concurreren of conflicteren. Niet alleen tussen groepen of tussen burgers en overheid, maar ook in mensen zelf. De hiërarchie van waarden, ofwel de mate van belangrijkheid van waarden ten opzichte van elkaar, bepaalt hoe mensen of groepen bepaald gedrag of situaties beoordelen. In discussies kan dit zich uiten in emoties en uiteindelijk zelfs moreel radicalisme. Uit naam van waarden worden anderen veroordeeld en zo sluit je groepen uit van een debat. Dat uit zich in Nederland bijvoorbeeld in het veroordelen van mensen die reizen per vliegtuig of van mensen die vlees eten. Daar komen de waarden 'onafhankelijkheid' en 'zelfbeschikking' in conflict met de waarde 'milieubewust'. Er zijn groepen mensen die baat hebben bij het uitvergroten van dit conflict en die koersen op moreel radicalisme. Moreel radicalisme polariseert op die manier de samenleving zonder de mogelijkheid te creëren een gesprek aan te gaan.

Waarden en de overheid

Bij de overheid wordt ook veel gesproken over waarden zoals transparantie en integriteit, als basis voor hun handelen bij politieke besluitvorming, beleidsvorming, handhaving. In die discussie over waarden is ook een sterke focus op de technische kant van de overheidsopgaven en een grote actiegerichtheid. Bijvoorbeeld de politieke keuze voor CO₂ als indicator van het complexe milieuprobleem. Zo wordt een klimaatprobleem een technisch probleem in plaats van een gedragsprobleem en ontstaat er een technocratisch beleid. De discussie gaat dan over vermindering van Mton CO₂, in plaats van over hoe we anders moeten gaan leven. Tegelijkertijd wordt de overheid, als ook de maatschappij, wel degelijk beoordeeld op basis van het bredere netwerk van waarden rond emissiereductie en gedrag. Denk bijvoorbeeld aan het feit dat burgers of organisaties steeds vaker tegenover de overheid in de rechtszaal staan over overheidsbeleid, zoals over de PAS, en in de zaak Urgenda.

Gedurende deze verkenning zijn wij tot de volgende vraagstelling gekomen:

'Staat de overheid (i.c. Rijkswaterstaat) voldoende stil bij de onderliggende waarden van burgers bij de uitvoering van ons werk?'

2. Waardepatronen en RWS door de tijd heen

Samen met Bert Toussaint (historicus RWS) is verkend hoe voor RWS relevante waardepatronen zich door de jaren heen hebben ontwikkeld.

Alles overziend stelt Toussaint dat drie leidende waardepatronen relevant zijn voor de rol van RWS en de overheid in het algemeen. Deze waardepatronen zijn elk gedurende een periode dominant, wat ook van betekenis is voor de rolverdeling in de maatschappij:

- Eerst: De verzorgingsstaat waarbij de rol van de overheid domineerde
- Nu: Efficiëntie en effectiviteit, tegen verspilling waarbij de rol van de markt domineerde
- Naar verwachting in de toekomst: Participatie, waarbij 'De energieke samenleving' zal domineren

Ontwikkelingen uit het verleden

Het jaar 1970 is hét kantelpunt voor de verschuiving van waardepatronen in Nederland, met name op de thema's milieubewustzijn, ecologie, marktdenken en individualisering. De laatste zien we o.a. terug in de significante toename van echtscheidingen. Deze waarden werden ook in toenemende mate vastgelegd in besluiten en planvorming. Ook juridisch heeft dit consequenties.

Ecologie

Vooral de ecologisering van de maatschappij was van grote invloed op RWS. Hierover lag de organisatie onder vuur. De gebeurtenissen rond de Oosterscheldekering, waarbij na veel discussie voor een open, beweegbare kering is gekozen in plaats van een statische kering ter bescherming van de natuur en Amelisweerd zijn hier voorbeelden van. Ecologie als waarde drong ook door binnen RWS. Het sterkst zagen we dit terug het deel van de organisatie dat zich bezig hield met water. RWS begon van een technocratische organisatie steeds meer veelkleurig te worden met minder ingenieurs en meer medewerkers met een andere academische achtergrond, zoals sociologen en bestuurskundigen. Het dwong RWS van een top-down georganiseerde organisatie naar een organisatie die meer bottom-up ging werken.

Maatschappelijk protest

De jaren '60 en '70 van de vorige eeuw zijn een periode van maatschappelijk protest. De stem van de burger wordt wettelijk verankerd. Ecologisering wordt het heersende systeem. In 1985 werd het integraal waterbeheer opgesteld en in 1989 werd het overheidsbeleid hierop aangepast. Naast de taken op het gebied van waterveiligheid kwamen daar nadrukkelijk de taken ten aanzien van waterkwaliteit naar voren. In de jaren '90 werd het eerste ecoduct gebouwd. Ecologie werd actief gepropageerd, en werd overheidsbeleid. De oppermachtige ingenieurs kregen respect voor kundige bèta-gerichte biologen. Het traditionele conflict tussen bioloog en ingenieur dat tot het eind van de jaren '80 bleef bestaan, vervaagt.

Paradigmaverschuiving

Deze paradigmaverschuivingen gebeurden eerst in de 'natte' tak van Rijkswaterstaat, en liep daarmee voor op de 'droge' tak van Rijkswaterstaat. Bij droog was de integratie van belangen van 'doorstroming' versus dat van 'milieu' minder ver. Dat kwam doordat er 17 miljoen belanghebbenden zijn, de weggebruikers en de maatschappelijke belangstelling voor droog groter was dan bij nat. Bijvoorbeeld onder invloed van de ANWB en door aandacht van de Telegraaf voor wegen boven water.

Internationalisering

Vanaf de jaren '70 was er ook sprake van toenemende internationalisering; Europa werd invloedrijker. EU-richtlijnen kregen impact; projecten moesten Europees worden aanbesteed. Ook RWS kreeg hier sterk mee te maken.

Dynamisch verkeersmanagement

Vanaf de jaren '80 waren data ook een kantelpunt. Technocratisch denken verdween niet, maar kreeg een nieuw jasje. Zo werd in de jaren '90 dynamisch verkeersmanagement (DVM) het nieuwe middel om met verkeer om te gaan. Verkeer werd nu op netwerk-niveau bekeken. Het dynamisch management ontwikkelde zich vervolgens parallel op de 3 netwerken (hoofdwegennet, hoofdvaarwegennet, hoofdwatersysteem).

Verkeersveiligheid

Denken over verkeersveiligheid keerde zich ook. In 1974 en 1975 werden alcoholcontroles geïntroduceerd, en werd voor het eerst een maximumsnelheid geïntroduceerd. Ook werd het dragen van autogordels actief gestimuleerd. Hierbij kwam eindelijk een rechtvaardiging voor gedragsinterventies waar al een halve eeuw over werd gepraat. En daarmee was bepaald dat veiligheid op de weg een rol van de overheid is. Kenmerkend voor de jaren '90 is het vertrouwen in de overheid; het vertrouwen van burgers in RWS bleef stabiel.

Techniek & bedrijfskundige aanpak

Techniek stond in de jaren '90 niet meer centraal. RWS ontwierp niet meer zelf; een grote verschuiving naar de markt vond plaats, uitgevoerd in lijn met de neoliberale ideologie (het marktdenken). Het resultaat daarvan is kostenbesparing, vermindering en verdwijning van corruptie (ondanks de bouwfraude) en innovaties in de markt. De bedrijfskundige kolom komt aan de macht.

Burgerparticipatie

Begin 2000 werd participatie van burgers voor draagvlak en legitimatie van het werk van de overheid belangrijk. Project Infralab werd opgericht uit onvrede rondom de besluitvorming over de Betuweroute. Infralab is een nieuw model voor burgerparticipatie door bewoners. Er wordt ze nu vooraf gevraagd wat ze vinden van een idee, en ze mogen input over oplossingen voor de doorstroming van verkeer.

De jaren 2000

De klantwaarde werd na het jaar 2000 het hoogste goed. Dit was een bewuste cultuurverschuiving. Er werden bij RWS niet meer alleen ingenieurs aangenomen. HID's waren ook steeds minder vaak ingenieur. De Maeslantkering was de eerste grote oefening van RWS als het gaat om vertrouwen in de markt, maar het echte omslagpunt lag bij DG Bert Keijts. Ook onder invloed van DG Jan Hendrik Dronkers werd er steeds meer samengewerkt met de markt. In het verkeer waren verkeersveiligheid en DVM groot en werd doorstroming in combinatie met verkeersveiligheid de belangrijkste pijlers. RWS was nog steeds technocratisch, maar maakte weinig gebruik van burgerparticipatie. Daarnaast kenmerkte deze periode zich door een verdere toename van de invloed van de EU. De KaderRichtlijn Water (KRW, 2000) had grote impact en werd een nieuw streven voor de ecologisering van het waterbeleid.

Samenvattend schetst Bert Toussaint de volgende veranderingen in waardepatronen in de afgelopen 50 jaar:

- Jaren '70: Ecologisering
- Jaren '80: Verkeersveiligheid
- Jaren '90: Marktdenken
- Vanaf 2000: Burgerparticipatie

Waardepatronen vandaag de dag (2019)

Interventies in verkeersveiligheid zijn de norm. Een nieuw pakket aan verkeersveiligheidsmaatregelen wordt in stilte gepresenteerd en ontvangen. Maar: Nederlanders voelen zich steeds onveilig, terwijl we nog nooit zo veilig zijn geweest. Er is minder maatschappelijke acceptatie voor onveiligheid. Burgerparticipatie is in opkomst. Burgerinitiatieven ontstaan op verschillende vlakken. Er is bijvoorbeeld voor de Overdiepse polder een alternatief plan gemaakt naar aanleiding van reacties van boeren en het betrekken van bestuurders in de omgeving, die het niet eens water met het voostel van RWS voor de aanpassing van het gebied als overloopgebied bij hoog water.

Ontwikkelingen naar de toekomst

Zullen er ook paradigmaverschuivingen komen voor de 'droge' tak van RWS? Wellicht wordt elektrisch rijden de nieuwe norm in 2030 door de Klimaatwet en de unieke snelheid waarmee Nederland hierop inspeelt. En er zal waarschijnlijk een verdere opkomst zijn van burgerparticipatie, naar aanleiding van een aantal ontwikkelingen:

- Het vertrouwen in RWS is stabiel, het vertrouwen in de overheid in het algemeen is niet onaantastbaar.
- Toenemende kennis en kunde van de bevolking.
- Toename van opinievorming en participatie in discussieplatforms dankzij social media.
- Naar de rechter stappen met bedenkingen over overheidsbeleid blijkt succesvol (Urgenda).
- Het opkomende populisme door een persistente (minderheids)groep die niet meer zomaar vertrouwt wat RWS bedenkt.
- Andere succesvolle projecten zoals Overdiepse polder, Grevelingen stimuleren meer participatie in andere projecten.
- De participatiemaatschappij zal nog even voortduren en van invloed zijn
- Het werken vanuit een 'Big government' is niet waarschijnlijk .
- De media is positief over burgerparticipatie, overheid ook.
- Het project Infralab als een van de eerste voorbeelden van samenwerking met de markt die leidt tot aantrekkelijke (technische) innovaties.
- 'Niet alles kan' (rapport commissie Remkes over PAS).

RWS heeft hierin een uitdaging aan te gaan, en zal macht, invloed en verantwoordelijkheid moeten loslaten. RWS oefent hierbij al wel in co-creatie.

De vergrijzing zal rond 2050 op een hoogtepunt zijn en er zijn dan veel minder jongeren. Dit betekent dat er een significante demografische verschuiving zal plaatsvinden met impact op verkeersveiligheid, belettering, waarschuwingssystemen, en het onderzoeken van vervoer als service. Ecologie zal als waarde toenemen in importantie. Verkeersveiligheid als waarde zal een 'evergreen' blijven. Er zal steeds meer Europa zijn, van de complexe vraagstukken van vandaag houden zich niet aan grenzen. Dat vraagt om samenwerking en kennisontwikkeling over onze grenzen heen.

3. Waarden en waardenverandering in een brede maatschappelijke context

In een groeps gesprek met personen met specifieke kennis en inzichten op het gebied van waarden is verkend hoe de bredere maatschappelijke waardeontwikkelingen te duiden zijn. Aan dit gesprek namen deel: sociologen, filosofen, antropologen, de kinderombudsman en een jonge politicus.

Op een hoog abstractieniveau ziet men de ontwikkeling naar een post-hiërarchische samenleving. De autoriteit en het gezag van de overheid neemt af. Iedereen kan expert zijn, want veel informatie is via internet voor iedereen beschikbaar. Tegelijkertijd is er zoveel informatie dat de burger soms door de bomen het bos niet meer ziet. De gespreksdeelnemers maken zich zorgen over de afstand tussen burgers onderling en tussen burger en overheid te groot is geworden en alleen maar groter wordt.

In het gesprek is een groot aantal symptomen van bovenstaande analyse de revue gepasseerd:

- Grenzen in mentale zin vervagen. Aan de andere kant verscherpen de grenzen; groepen mensen kunnen in de maatschappij niet meekomen. **De grens tussen publieke en private ruimte vervaagt.**
- **Tegenbeweging van groepen die niet meer mee kunnen.** Zij komen in opstand. Er is een toenemende kenniskloof tussen de denkwereld van hoger opgeleiden en anders opgeleiden. De meritocratie, een samenlevingsmodel waarbij de individuele sociaal-economische status gebaseerd is op persoonlijke verdiensten, staat ter discussie.
- De menselijke maat zien we verloren gaan. **Het systeem staat voorop.**
- **Bubbels (groepen gelijkgestemde personen) zijn steeds prevalenter** en vormen zich inmiddels ook zonder morele achterwacht (zoals vroeger de pastoor of dominee). Tegelijkertijd vinden mensen bubbels fijn. We moeten bruggen slaan tussen de bubbels. Bubbels hebben hun eigen waarden en hun eigen waarheden en zijn daarmee zelfregulerend geworden.
- Men is steeds op zoek naar *instant gratification* (onmiddellijke voldoening van je wensen) voor zichzelf. De **gemeenschapszin neemt af.**
- Qua verruwing in omgangsvormen in de samenleving loopt Nederland voorop. Er is bijvoorbeeld een toename in meldingen van doodsb bedreigingen). De **verantwoordelijkheid wordt in eerste instantie bij de ander gelegd**. Nooit bij jezelf. Een voorbeeld: 'De dokter MOET mij beter maken want ik betaal er toch voor?' De medische zorg wordt gezien als product.
- **Er is geen ruimte voor kwetsbaarheid.** Mensen zijn op zoek naar zwart en wit en een sterke leider om orde te houden.
- **Wantrouwen.** Er is te veel geluisterd naar de burger als ware de burger een klant, en klant is koning. Echter de overheid heeft teveel soorten klanten en kan al de verschillende klantwensen niet gelijktijdig waar maken.
- **Karikaturisering van de Ander**, gevoed door angst, ontlijving (de ander is slechts iets in de digitale wereld i.p.v. een echt mens). De ander verdwijnt; de sociale cohesie is weg.
- Het **sociale netwerk is belangrijk** voor de manier waarop jij verder komt.
- **De overhand van de markt** als waarde. Er is een toenemende verdrukking van het menselijke en de menselijke maat.
- Technologie en innovatie gaan steeds sneller. **Technologie zorgt voor tweestrijd**; zij die meegaan met de technologie en zij die niet meekunnen of -willen.

Uit bovenstaande symptomen destilleert de groep een groot zorgpunt, omdat eea. vrij negatief geformuleerd is. Tijdens het gesprek kwamen ook positieve ontwikkelingen aan bod:

- **Protestzin en rebellie.** Jongeren gaan het zelf regelen want overheid en maatschappij (de volwassenen) doen niets, te weinig of niet het goede: "Zij hebben er een puinhoop van gemaakt". Deze beweging is ook hoopvol, want de **maatschappij komt in beweging**. We zijn nu allemaal op zoek naar een nieuwe passende rol door de verschillende transities en issues (energie, klimaat, welvaart). Het zijn nu de jongeren die op zoek gaan naar de menselijke maat.
- **Het bewustzijn dat mensen moeten bepalen ontwikkelt zich.** Er bestaan al goede ervaringen met het mee laten beslissen door burgers. De marktlogica krijgt hierdoor een veel minder dominante rol.

De oproep van deze groep is dan ook zeker:

'Neem het hoopvolle nadrukkelijk mee in de prototyping fase van deze inzichtsvraag, met name als het gaat om de 'hoe'-vraag.'

Verwachte ontwikkeling waardepatronen naar 2050

I. *Balans tussen technocratisering en de mens*

“Techniek en het systeem lijken centraal te staan en pretenderen hiermee een bepaalde neutraliteit. Er is vertrouwen in de techniek/het systeem maar is dat terecht?”

De overheid zal steeds technocratischer worden. Big data zal steeds meer worden gebruikt om preventief te acteren. Er zal een omslag in bewijsplicht ontstaan. Men is schuldig tenzij anders bewezen. Algoritmen bepalen wie wanneer en hoe belasting ontduiken. De techniek zal het mogelijk maken om gedrag te voorspellen. Hiermee zet de politiek zich buiten spel. We moeten ons afvragen of de mens of de technologie leidend is. Is dit een opmaat naar data-soevereiniteit?

Mogelijk toekomstbeeld: technologie moet een meer ondersteunende rol krijgen. Wat is het doel voor de mens en **hoe helpt technologie** daarbij? Niet de mens manipuleren maar ondersteunen. Niet het systeem alles laten bepalen.

II. *Bubbelvorming en -versterking*

“Men heeft elkaar niet meer goed in beeld”

Er zal minder vertrouwen zijn in de overheid. Burgers zijn moeilijker bereikbaar omdat zij zich terugtrekken in bubbels en uit systemen. Dit is om verschillende redenen: bijvoorbeeld vanwege afnemend vertrouwen in het gezag van de overheid, uit criminele overwegingen of omdat zij niet mee kunnen komen op sociaal of technologisch vlak. Men heeft elkaar niet meer goed in beeld. Relevant hierbij is de ontwikkeling in onze bevrediging. Voelt het aantal likes op facebook straks beter dan een goed gesprek? Mensen willen in bubbels blijven, dus de vraag is welke bubbel in de komende generatie dominant wordt.

Mogelijk toekomstbeeld: Er komen vertalers van bubbels om te verbinden. Digitalisering en overheid kan helpen bij de verbinding. Vraag is welke waarden daaraan ten grondslag liggen.

III. *Meer vertrouwen in overheid gevraagd*

“Er is een verandering gaande van het begrip autoriteit”

Er is in Nederland nog veel vertrouwen in de overheid. Maar, behoudt de overheid dit ook? Accepteren of willen mensen dat voorbij wordt gegaan aan het democratisch proces vanwege de noodzaak tot actie met betrekking tot bijvoorbeeld klimaat of stikstof? Er is een toename in cybercriminaliteit, de onzichtbare criminaliteit. Mensen moeten het gevoel hebben dat zij ergens terecht kunnen hiermee. Angst voor criminele bendes speelt een belangrijke rol. Heeft de overheid nog de overhand en het vertrouwen van burgers? Burgers zijn soms bang voor criminele bendes dan dat zij vertrouwen hebben in de overheid. Nemen zij dan zelf het heft in handen?

Mogelijk toekomstbeeld: Burgers praktiseren de eigen waarden in hun persoonlijke situatie. De overheid moet daarin helpen en faciliteren. Het in lijn krijgen van de eigen waarden. Belangrijk om dit kinderen al aan te leren.

IV. *Een nieuw verhaal nodig*

“Er is een politieke verantwoordelijkheid om ook de positieve boodschap te brengen”.

Nu is angst een nog sterke motor/drive om als individu ergens bij te horen. Tegelijkertijd is er steeds meer behoefte aan positieve verhalen, onder andere dankzij negatieve media die een te eenzijdig beeld van de wereld en samenleving presenteren. Er is cynisme. Met ons gaan het slecht, met mij gaat het goed. Er is een strijd om de aandacht, we zoeken steeds meer de extremen op. De overload aan informatie levert onzekerheid en stress op.

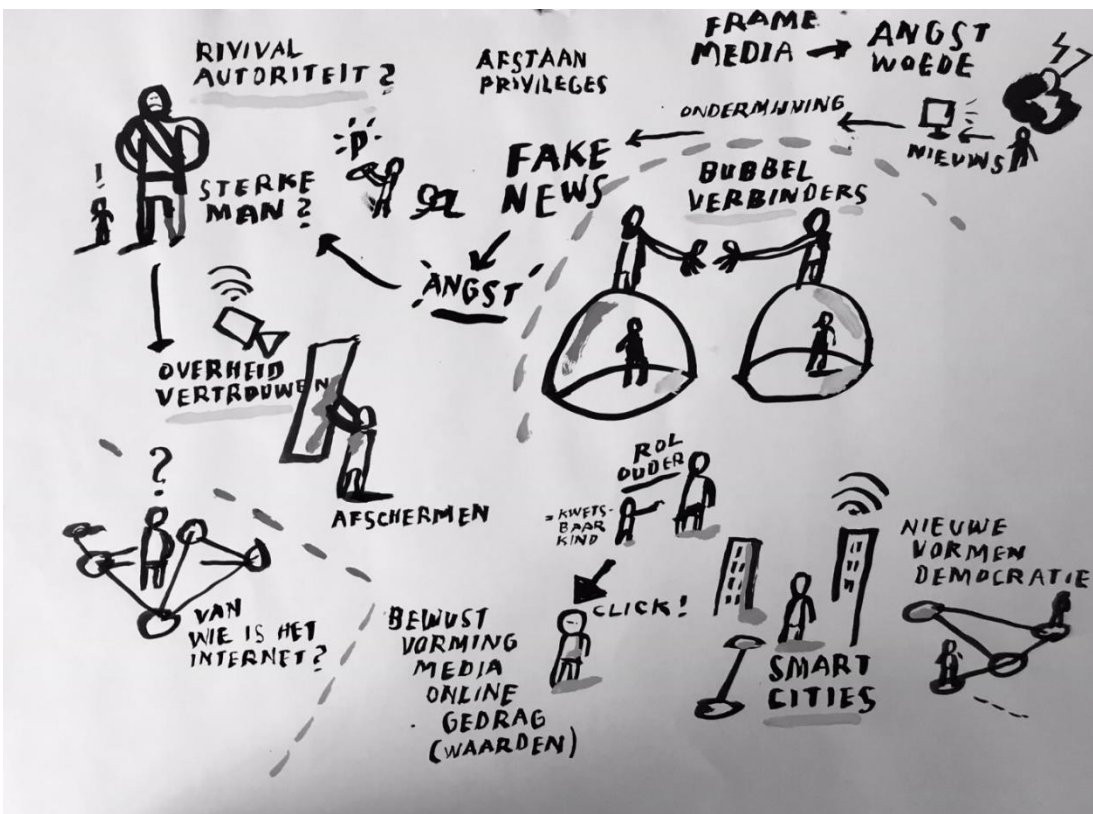
Mogelijk toekomstbeeld: informatie wordt begrijpelijk gemaakt zodat iedereen op zijn eigen manier en niveau mee kan doen. Management van informatiestromen is heel belangrijk om mensen te helpen, en te betrekken. Zeker de mensen die minder zelfredzaam zijn. Daarnaast is het zaak mensen aan te leren kritisch te denken zonder voor te schrijven.

Waarden in beeld

Het gesprek heeft tot de volgende beelden geleid:

Wat opvalt in de beelden zijn de afstanden, muren, grenzen en kloven.

4. Rode draden ontwikkelingen waarden

Er zijn vijf waarden te destilleren die de rode draden vormen voor RWS. Deze rode draden vormen het antwoord op de vraag 'Wat zijn ontwikkelingen in waardepatronen uit het verleden en wat zijn waardepatronen die kunnen worden verwacht?' die aan het begin van deze verkenning is gesteld. Dit komt voort uit de bureaustudie naar waarden, de historische verkenning van de ontwikkeling van relevante waarden voor RWS en het groeps gesprek met maatschappijdeskundigen over de waarden in een bredere maatschappelijke context. In elke waarde zit een spanning en onzekerheid. In de toekomst kunnen allerlei zaken invloed hebben op de daadwerkelijke ontwikkeling van de waarden.

Over het algemeen is ons opgevallen dat de waarden in het algemeen herkenbaar en niet heel verrassend zijn. Ze lijken echter steeds minder breed gedeeld te worden door de 'verbubbling' van onze maatschappij. Mensen interpreteren waarden anders of zetten ze op verschillende plekken in de hiërarchie van waarden. Wat wel breed lijkt te worden gedeeld is het vertrouwen in de democratie.

1. Vertrouwen en betrouwbaarheid

We zien een schijnbaar toenemend wantrouwen in instituties als de politiek, de overheid en de maatschappij. Uit onderzoek blijkt echter dat het vertrouwen in de democratie steeds is gestegen de afgelopen jaren. Voor overheden is vertrouwen het fundament voor hun bestaansrecht: burgers moeten vertrouwen hebben dat als RWS een rood kruis plaatst, dat kruis er met een reden staat zodat hij of zij er gehoor aan geeft.

Veiligheid is ook een kwestie van vertrouwen. We vertrouwen zodanig op technologie en maakbaarheid, dat onveiligheid steeds minder zal worden geaccepteerd. Hoe ver kunnen en willen we daarin gaan?

De vraag die steeds pregnanter wordt: 'Heeft de overheid vertrouwen in de burger?'

2. Verantwoordelijkheid en aanspreekbaarheid

De roep om verantwoordelijkheid nemen en aanspreekbaar zijn neemt toe. De overheid wordt aangesproken op de achterblijvende realisatie van publieke waarden, terwijl de overheid die verantwoordelijkheid bij andere partijen had belegd. Het marktdenken lijkt daarmee op zijn retour (N.B. Zie ook de inzichtsvraag over economie op [pagina x](#)).

Mensen willen duidelijkheid over bij wie en waar zij terecht kunnen met hun vragen en zorgen als het gaat om bijvoorbeeld stikstof, klimaat en criminaliteit. De overheid lijkt de aangewezen verantwoordelijke. Daar betalen burgers immers belasting voor. Een belangrijke toekomstige vraag is ook wie verantwoordelijkheid neemt voor steeds slimmer wordende technologie. Wie bepaalt hierbij en welke democratische basis ligt daaraan ten grondslag?

We zien ook een tegenbeweging. Een duidelijk zichtbare beweging is de energieke maatschappij die veel van burgers zelf vraagt. Iedereen heeft een rol en kan een bijdrage, leveren aan de realisatie van waarden; hoe groot of klein deze bijdrage ook is. We realiseren ons steeds meer dat wij allemaal een belangrijke eigen verantwoordelijkheid hebben voor onze omgeving. Niet alleen voor mensen om ons heen maar ook op het gebied van ecologie en duurzaamheid.

3. Zeggenschap en betrokkenheid

Door de toenemende beschikbaarheid van informatie is zeggenschap en betrokkenheid een belangrijke waarde geworden die naar verwachting zal toenemen in belang. De overheid of experts zijn niet meer de enige met kennis of deskundigheid. Soms/vaak lijken zij ook hetgeen te zeggen of doen wat onvoldoende beantwoordt aan de zorg of vraag van groepen burgers. Mensen gaan minder snel mee in de technocratische redeneringen en tonen een grote betrokkenheid bij onderwerpen die hen aan het hart gaan. Zeggenschap over wat er wordt besloten en gebeurt zal steeds vaker worden opgeëist. De maatschappij zal daardoor vaker betrokken zijn.

4. Menselijkheid en nabijheid

Deze waarde gaat over mensen onderling, en over mensen en organisaties. Er heerst een gevoel dat de menselijke maat in diverse opzichten zoek is. Is het systeem leidend of de mens over wie het gaat? Kunnen ook de mensen, die minder goed voor zichzelf kunnen opkomen, wel meekomen? En zo nee, wat zou hen helpen? Er is een behoefte aan inclusie en solidariteit tussen mensen onderling maar ook tussen mensen en organisaties. Het individu mag niet verloren raken in groep.

Tegelijkertijd is er ook een beweging van ontmenselijking. Ondanks alle voordelen van technologie, is het risico bijvoorbeeld dat met big data een individu steeds meer een 'data point' wordt. Door communicatie via schermen raakt de mens met en over wie wij spreken letterlijk 'uit beeld'. Daarnaast is er ook een proces van ontmenselijking van 'de ander' gaande waarbij individuen die niet binnen een groep vallen minder menselijk benaderd worden.

5. Verbinding en nieuwsgierigheid

Er zal een verdere toename zijn van verbinding in de vorm van bubbels, waarbij men verdere toenadering zoekt binnen een groep met gelijke waarden. Deze bubbels zullen steeds geslotener worden. Tegelijkertijd is er nieuwsgierigheid naar anderen over de kloven en muren van de bubbel heen. De verbinding met de eigen bubbel is het fundament, maar de nieuwsgierigheid en interesse in de ander is sterk aanwezig – zij het van op een afstand.

Dit proces is internationaal: bubbels kunnen zich tot over de hele wereld uitstrekken waarbij gelijkgestemden verbinding met elkaar zoeken op basis van hun overeenkomsten. De nieuwsgierigheid naar wat andere bubbels doen, is daarbij groot. Ter vergelijking, veroordeling, om zich af te zetten of om te kopiëren.

Daarnaast zullen er hardnekkig onbereikbare bubbels zijn die om verschillende redenen niet bereikbaar willen of kunnen zijn. Bijvoorbeeld respectievelijk criminele bendes en kwetsbare groepen zoals ouderen. Het zal een belangrijke uitdaging worden voor de overheid om de mensen in de verschillende bubbels effectief te kunnen bereiken.

5. Interessante onderwerpen voor het vervolg van de verkenningen

Gedrag: de vertaling van deze ontwikkelingen in waardepatronen naar gedrag (de 'hoe-vraag') is een vervolgvraag voor sociologen, tegendenkers zoals het Instituut Publieke Waarde of experimentele discussie met groepen met tegenovergestelde waarden. Dergelijke sessie worden georganiseerd gedurende de Expeditie RWS2050.

Vertrouwen en wantrouwen

Dit is een hele impactvolle waarde voor de overheid en de democratie als staatsvorm. Het is de vraag welke kant de algemene consensus op zal ontwikkelen: meer vertrouwen of juist meer wantrouwen in de overheid?

Leiderschap

De wens voor realisatie van publieke waarden door de overheid staat op gespannen voet met de zeggenschap door de maatschappij. Oftewel: het evenwicht tussen de wens voor een sterk en uitvoerend leiderschap met oor en oog voor de heersende publieke waarden en?

Bubbelvorming

Hoe kan de overheid de groepen bereiken die zich verenigen in zogenaamde bubbels? De ontwikkeling van bubbels brengt als groot zorgpunt met zich mee dat de slecht bereikbare bubbels buiten bereik blijven van de overheid.